

SZENCI MOLNÁR ALBERT ÉS AZ EURÓPAI NYELVTUDOMÁNY

1. Húsz éve múlt immár, hogy Tolnai Gábor a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vitáján elhangzott előadásában mindmáig ható érvénnyel jelölte ki azokat a legfőbb szempontokat, amelyek alapján Szenci Molnár Albert életművét megítélhetjük. Ma is úgy látjuk, ahogy ő már ekkor megfogalmazta, hogy Szenci Molnár „életének döntő eseményei a polgárosodásért vívott harchoz, a humanizmus eszméjéhez kapcsolják”. A mi feladatunk ezúttal csak az lehet, hogy e megállapítás lényegileg helytálló voltát a legújabb nyelvészeti, logikai és retorikai kutatások eredményei alapján igazoljuk, s ugyanekkor új megvilágításba helyezzünk számos, mindeddig még nem eléggé mélyrehatóan elemzett mozzanatot. A tudománytörténeti kutatások az utóbbi évek során világszerte fellendülőben vannak. Ezeknek az eredményeire támaszkodva megkísérelhetjük, hogy kibogozzuk azokat a szálakat, amelyek Szenci Molnár Albertet oly szorosan fűzik a késő reneszánsz korának európai nyelvtudományához.

Hogy milyen szellemi hatások érték a minden szépért és jóért lelkesedő magyar peregrinust, az alig húsz éves Szenci Molnár Albertet a németországi egyetemeken, arról számos alapvető monográfia és tanulmány adott már számot. Elég itt megint csak Tolnai Gábor, valamint Turóczy Trostler József megállapításaira hivatkoznom. Ha e röpké beszámoló keretei között mindehhez nem is lesz módomban lényegesen új adatokat szolgáltatnom, talán mégsem lesz érdektelen, ha elsősorban arra a vizsgatételre hívom itt fel a figyelmet, amelyet Szenci Molnár Albert naplójának gazdag anyagában az irományok között, mint ismeretes, már maga Dézsi is közölt. Mint tudjuk, Molnár és társai 1595. május 21-én tettek babérkoszorúsi vizsgálatot a strasbourgi egyetemen. A neves főiskola dékánja ebből az alkalomból, díszes meghívót nyomtatott. Ennek egy eredeti példánya ma is megvan Akadémiánk kéziratтарыban, a Molnártól oly gondosan összegyűjtött iratok között. Dézsi e becses dokumentumból a vizsgakérdések közül csak a Szeñci Molnárárt közli, „Szeñci Molnár Albert” című monográfiájában röviden említést tesz azonban néhány más vizsgatételről is. Nagyon jellemző, hogy miként ítélte meg Dézsi a szóban forgó kérdéseket. Szerinte ezeknek „némelyike ma azt a hatást teszi reánk, mintha elmés kérdéseket olvasnánk Bod Péter Szent Hiláriusából vagy e kor hasonló irányú termékeiből, amelyek az adomagyűjteményeket pótolták és nagyobb részük olyan, hogy azokból a tanulónak inkább olvasottságát, mint gondolkodó képességét ítéltették meg (...). Tárgy szerint a logika, fizika, grammatika és hittan körébe tartoznak s van köztük néhány olyan is, melyeken rögtön szemünkbe tűnik, hogy akkor korszerű és gyakorlati kérdések voltak” (i. m. 46). Ezután Dézsi említ is néhány kérdést, majd így folytatja: „Molnár tudományos kérdést kapott, talán a legnehezebbet az összes kérdések között: ...” Majd ezután magyar fordításban közli a Molnárnak föladott latin tétel címét, az alábbi módon: „Mi az oka, hogy csupán a dialektika tartotta meg a nem nevét s

logikának neveztetik s nem egyszersmind a grammatika és retorika?” (no. 47). (Az eredeti tétel latinul: „Cur Dialectica sola generis nomen retinuerit et Logica sit dicta, non item Grammatica ac Rhetorica?”) Dézsi azonban nem foglalja tovább a tétellel, csupán arról számol be, hogy hogyan folyt le a vizsgálat, s hogy Szenci Molnár, babérkoszorúsi oklevélének tanúsága szerint versenytársai közül az elsők között nyert helyet. A szintén ránk maradt eredeti oklevélből magyar fordításban idézi még, hogy Molnár, a bizottság megállapítása szerint „... a logika szabályait nemcsak megtanulta és érti, hanem stílus-gyakorlataiból is következtetjük, hogy mindkét nyelvnek, a görögnek és latinnak ismeretével is kiválóan rendelkezik” (u. o.).

A dékán, aki a vizsgatételeket kinyomatta, maga Junius Menyhért volt, akinek működéséről 1944-ben Eckhardt Sándor rajzolt megragadó képet „Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszбургban” című akadémiai felolvasásában. Eckhardt e jeles értekezésében Révay Péter, Balassi Zsigmond, Eperjessy János Menyhért valamint Ungnád András latinnyelvű szónokleit elemzi, amelyeket, mint tudjuk, e növendékek, mint Junius Menyhért tanítványai, vizsgájukon tartottak, s amelyeket azután nagy hírű mesterük tett közzé. Junius tanítási módszeréről Eckhardt szintén megemlékezik, (i. m. 7—8)., de csak futólag, majd pedig megemlíti, hogy ez volt „az a disciplina, melyért Németországból, de messze földről is: Litvániából, Pomerániából, Morvaországból, Lengyelországból Strasszбургba gyűltek a fiatal nemes ifjak. De bizonyára már igen jó híre volt az iskolának a magasabb osztályokban nálunk is, mert nem egy magyar nemesúr szerepel Junius kiadványaiban” (no. 9). Feltűnő, hogy Eckhardt e kitűnő értekezésében meg sem említi, hogy nemcsak magyar nemesurak voltak Junius növendékei a XVI. század nyolcvanas és kilencvenes éveiben, hanem egy magyar polgárvadék is, minden társánál különb: Szenczi Molnár Albert. S ha fent idézett vizsgatételét kissé behatóbban elemezzük, menten kiderül, hogy mily jelentős szerepet játszott Strasbourg a magyar diák európai műveltségének megalapozásában, nyelvi kultúrájának kifejlesztésében.

2. A legújabb kutatások eredményei alapján, főleg a firenzei Cesare Vasoli alapvető monográfiáira támaszkodva ma már elég világos képet alkothatunk magunknak arról, hogy milyen irányú grammatikai, retorikai és logikai képzés folyt ekkor a strasbourgi egyetemen. Mint tudjuk, Sturm 1589-ben halt meg. A wittenbergi születésű Junius Menyhért már 1585-ben, tehát még Sturm életében tanított ékes-szólást az egyre híresebbé vált strasbourgi akadémiaán. Amikor pedig Sturm meghalt, örökébe Junius Menyhért lépett. Így Szenczi Molnár Albert, mint Junius tanítványa, már csak hírből ismerhette Sturm munkásságát. Feltétlenül forgatnia kellett azonban Junius művei mellett magának Sturmnak híres tankönyveit is. Fent emlegetett vizsgatételét ugyanis csak akkor értjük meg igazán, ha föllapozzuk Sturmnek „*Partitionum dialecticarum libri quattuor emendati et aucti*” című 1554-ben, majd később is többször Strasbourgban kiadott híres művét. (Ennek egyik 1582-es kiadása Akadémiánk könyvtárában is megvan). Ebben olvashatjuk egyebek között azt a későreneszánssz felfogására oly jellemző megállapítást, amely szerint a dialektika, a retorikától eltérően, oly egyetemes jelentőségű „eszköz”, (= *instrumentum*), amely minden tudományra és tudományágra, sőt azoknak alapjaira is alkalmazható) „*dialectica instrumentum est quod ad omnes artes atque disciplinas, earumque etiam primordia applicabile est*”... (1582-es kiadás, B ij v.). A dialektikát a későreneszánssz jeles humanistái, Agricola, Vivest és Melanchthont követve a tudományos megismerés legfőbb kalauzájának tekintették. Sturm is e felfogást képviselte. Eszerint a dialektika képes egyedül oly tudományos módszert megalkotni, amely a korszerű természettudományos vizsgálatokban szilárd alapul szolgálhat. A dolgokat, az anyagot, a világot igazán megismerni csak ez, a dialektika elvein nyugvó új módszer segíti a kutatót.

Fontos persze a retorika is, amelyet a későreneszánsz oktatási rendszerében a haladó polgárság új szellemű kiművelésében, a gyakorlati, a társadalmi, a politikai életre való nevelésében kívántak vezető szerephez juttatni. A dolgokat megismerni, az egyedi, anyagi létezőket igazi mivoltukban megragadni, az egyedi létezőket nemekbe (*genus*ba) sorolni azonban Sturm szerint is csak a logika, illetőleg a dialektika hivatott. Szenci Molnár Albertnek a vizsgatétele éppen erre vonatkozik. A fogékony szellemű magyar ifjúnak strasbourggi vizsgáján tehát azt kellett kifejtenie, hogy az arisztotelési kategóriák, amelyeket Sturm korábban *praedicamentum*-nak szoktak nevezni, s amelyeknek számát Aristotelészt követve, tizben szabták meg, logikai sorrendben számlálhatók elő. Ezek közül az első maga a *nem* (*genus*), amely kimagasló jelentőségű, hiszen minden dolog, mint az anyagi világ része, más hasonló dolgokkal együtt egy bizonyos *genus*ba tartozik. Minden más kategória, mint *praedicamentum* csupán úgy képzelhető el, mint valamilyen létező dolognak, illetőleg a létezők egy-egy osztályának, *genus*ának, valamiféle járulékos tulajdonsága, *accidense*, „Unum genus est, et tantum unum, et in unum locum redactum talium rerum, quae verae sunt, et quibus caeterae res omnes quasi niti videntur. Alterum has res fortius continet, quae accedere et decedere et immutari possunt, quod genus novem est partium. B. Intellego quid velis. Verae esse dicis quae substantiae Philosophis vocantur, eas omnes unius generis et eiusdem esse dicis, caetera vero omnia nomina accidentia” (i.m. 6 v—7 r.).

Sturm dialektikájának idézett része teszi tehát számunkra érthetővé Szenci Molnár nevezetes vizsgatételét. A magyar deák ezek szerint az akkor leghaladóbb európai szellemi műhelyek egyikében, a strasbourggi főiskolán a késő-reneszánsz nevelési rendszerének szellemében nevelkedett. E módszertan világos különbséget tett a *természettudományos megismerés* valamint a *polgári életre* való gyakorlati felkészülés között, az előbbinek *methodus*át (deduktív alapokon nyugvó, de ugyanekkor az empirikus megismerést is fontosnak tartó) *dialektikának* tartva fenn, a polgári életre való nevelést viszont a *retorika* és a *grammatika* hatáskörébe utalva. Talán nem érdektelen megjegyeznünk, hogy Verancsics Faustus, a híres dalmata szótáríró és feltaláló 1616-ban Velencében kiadott „Logica Nova” című, eddig szinte semmi figyelemre nem méltatott művében ezzel homlokegyenest ellenkező felfogást képvisel, mereven elutasítva a logikának és a retorikának fenti szembeállítását, arra hivatkozva, hogy amiképpen ugyanazzal a szerszámmal többféle mesterember is dolgozni tud, lényegében hasonló módon használhatják fel a természet titkait kutató tudósok és a szónokok is ugyanazokat a logikai, retorikai és grammatikai fogásokat. A késő-reneszánsz metodológiája ebben sem volt teljesen egységes: a protestáns Strasbourgban nevelődött Szenci Molnárt más légkör vette körül, mint a katolikus Verancsicsot Rómában és Velencében. Mindebből azonban korántsem következik, hogy e korszak vezető teoretikusai számos alapvető kérdésben nem értettek egyet.

3.) Érdemes emlékeztetbe idéznünk Szenci Molnár latin-magyar szótárának 1604-es, első kiadását, amelynek előszava után Vivesnek, az egyik legnagyobb humanistának nyilatkozatát találjuk arra vonatkozólag, hogy mily fontosak a megbízható latin szótárak, s hogy ezeknek két típusát kell megkülönböztetni, a kisebbet, mely csupán a szavak értelmének rövid tolmácsolására szorítkozik, s egy bővebbet, mely ezenkívül a latin auktorokból vett, megfelelő idézeteket is tartalmazza. Ezekre azért van szükség, hogy példájuk nyomán a szótár használója tájékozódást szerezhesen a latin kifejezőmódok felől, s ő maga is hibátlan latinsággal tudja megszerkeszteni mondanivalóját. Vives ezen kívül arra is felhívja a figyelmet, hogy az egynyelvű latin szótárak mellett nélkülözhetetlenek a kétnyelvűek is, az olyanok, mint pl. Nebrija, a híres spanyol grammatikus latin-spanyol szótára. Ne feledjük, hogy Nebrija annak idején a veronai Guarino iskolájában tanult latinul, tehát ugyanott, ahol

Janus Pannonius is, s hogy 1492-ben ő ajándékozta meg népét az egyik legtökéletesebb, vulgáris (spanyol) nyelvű nemzeti grammatikával.

Nem érdektelen, hogy Vivesnek e nyilatkozata „De tradendis disciplinis” című, híres művéből való. Ebben a Louvainben és Oxfordban is működött nagynevű spanyol humanista az elsők között fejté ki azt a nézetet, amelyről fentebb már szóltunk, s mely szerint a logika és a dialektika feladata a tudományos vizsgálódások korszerű módszereinek feltárása, a retorikáé és a grammatikáé viszont a polgári világ ügyesbajos dolgaiban való eligazítás, a meggyőző szónoki beszéd fogásaira való nevelés.

Nem árt rámutatnunk arra sem, hogy ez a Vivistől vett idézet ugyanígy szerepel Dasypodius latin-német szótárainak élen is, melyeket, mint tudjuk, Szenci Molnár latin-magyar szótárának kidolgozásakor mintául választott. Ugyanonnan való az a Szenci Molnár említett szótárkiadásának elején található másik idézet is, amelyben Hieronymus Wolf nyilatkozik a korabeli latin szótárírás legjelentősebb alkotásairól. Ezek sorában a legnevezetesebbnek Robertus Stephanus híres művét, a *Thesaurus Linguae Latinae*-t említi, mely, mint tudjuk, 1531—1543 között jelent meg, s egészen 1771-ig, Forcellini kiváló szótárának megjelenéséig a latin nyelv legteljesebb szótára volt. Wolf ugyanitt a legjobb görög szótárként Henricus Stephanus nagy szótárát ajánlja, mely, mint ismeretes, 1572-ben jelent meg először 5 hatalmas folio-kötetben, s amely egészen a legújabb időkig a görög nyelv példa nélkül álló hatalmas lexikona volt. Wolf azonban az ilyen egynyelvű szótárak mellett szintén fontosnak tartja a kétnyelvűeket is. Ezek közül pedig kétségkívül Calepinus szótára volt a legértékesebb, amelynek fontosságára Sturmnak Theodosius Riheliushoz, a neves kiadóhoz és humanista tudóshoz intézett levele is felhívja a figyelmet. Ezt a levelet szintén idézi Szenci Molnár, szótárának már említett első kiadásában. Sturm ugyanitt más kétnyelvű szótárakról is említést tesz, de első helyen mégis Calepinus szótárát ajánlja. Az egész európai szótáriróadalom történetében, s tudjuk, hogy ezen belül a magyaréban is kimagasló szerepet játszott ez a jeles alkotás. Ez eredetileg egynyelvű latin szótár volt, amelyet a Bergamo melletti Calepióban született Ambrus, ágostonrendi szerzetes készített és adott ki először 1502-ben. Ennek első tíznyelvű kiadása, mely először 1585-ben hagyta el a sajtót, magyar nyelvű tolmácsolatai révén, mintegy 20—25 ezerre tehető magyar szavával első igazi latin-magyar szótárunk. Ezért mondotta találóan Szily Kálmán 1913-ban, hogy e mű volt „a nyelvtudomány terén az első, igazi nemzetközi vállalkozás” (Magyar Nyelv, 1913. 49). S ha ez igaz, már pedig igaz, akkor ugyanennyire helytálló lehet az a megállapításunk is, hogy Szenci Molnár szóban forgó lexikona viszont az *első európai szintű és jelentőségű lexikográfia, alkotása a magyar nyelvtudománynak*. Eddig nyelvtudásaink, élükön Melich Jánossal, elsősorban azt vizsgálták, hogy mik voltak Molnár szótárának, mind a latin-magyar mind pedig a magyar-latin résznek a mintái, s megállapították, hogy a magyar tudós a latin szóanyag összeállításában elsősorban valóban Dasypodius követte, felismerve, hogy a hazai iskolai oktatásban éppen ilyen középszótárra van legégetőbb szükség. Maga Szenci Molnár is említi, hogy a latin szóanyagot a szükséghez képest más elérhető latin szótárakból, sőt saját gyűjtéséből is jócskán kiegészítette. Ezt eddig is tudtuk. Eléggé pontos képet rajzoltak az eddigi kutatók arról is, hogy honnan merítette Molnár Albert szótárainak magyar szóanyagát. A jövőbeli kutatásoknak azonban véleményem szerint immár az is feladata lesz majd, hogy kijelöljék e szótár helyét az európai szótáriróadalom egészében, feltárva azt a rendkívül jelentős kulturális hátteret, amelyet eddig sem külföldön, sem nálunk nem világítottak meg még eléggé. Mindmáig megíratlan ugyanis a humanizmus és a reneszánsz korának hatalmas alkotásokkal büszkélkedhető európai jelentőségű, s igen magas színvonalú lexikográfiai munkássága. Itt természetesen meg sem kísérelhetem, hogy akárcsak vázlatosan

is bemutassam ezt a rendkívüli fontosságú szótárírói mozgalmat. Csupán annyit kívánok itt megjegyezni, hogy e korszak lexicográfusainak célkitűzései többirányúak. A szótárírók ekkor mindenekelőtt arra törekedtek, hogy korszerű formában, minél teljesebben feltárják a latin szókincs elemeit, a szó- és kifejezőkészletet, a maga végtelen árnyaltságában. Calepinus műve e téren valóban korszakalkotó. A szavak jelentésének megfogalmazásában a hatalmas, görög-latin eredetű s egész Európát gondolkodni tanító, logikai és retorikai irodalom szolgált ekkor útmutatásul. A latin szavak latin nyelvű definiálásához széles körű logikai ismeretek kellettek. A Stephanus-féle, kizárólag latin nyelvű szótár, majd pedig a XVIII. század elejétől kezdve, a már említett Forcellini-szótár szolgált mintául Európában minden más nemzet vulgáris nyelvű szótáríróinak arra, hogy hogyan kell a szavak jelentését definiálni, a szókincs gazdagságáról számot adni. Erasmus pedig, először 1514-ben megjelent „Adagiorum Chiliades” című, híres kiadványával arra mutatott példát, hogyan kell szótárszerűen bemutatni a latin nyelv állandósult szókapcsolatait. Hogy ennek a műnek Európa-szerte milyen nagy hatása volt, mindnyájan tudjuk. Hazánk viszonylag korán bekapcsolódott az európai szóláskutatásba, Baronyai Decsi Jánosnak Bártfán, 1598-ban, Erasmus fenti műve alapján készült, görög-latin-magyar nyelvű szólásgyűjteményével. Szenci Molnárnak természetesen minderről tudomása volt, s szótáraiba igen nagy mennyiségű latin-magyar szólást vett fel. E régi szótárak azonban mindezen túlmenően nemcsak szótárak, hanem ismerettárak is voltak, nem vonva szoros határt szóanyag és általános ismeretanyag között. Éppen ezért joggal mondhatjuk, hogy Calepinus szótára voltaképpen úgy is tekinthető, mint a reneszánsz korának európai enciklopédiája, a felvilágosodáskori nagy francia enciklopédia korai előfutára. Számos tulajdonnév (földrajzi név és személynév is) szerepel e szótárakban, így Dasypodius lexikonjaiban és Szenci Molnár műveiben is. Ezenkívül szótárszerű formában számos viszonzó (praepositio, névutó, névmás, kötőszó) tárgyalása is helyet kap e művekben, s így e szótárak bizonyos fokig grammatikának is tekinthetők. Igen sok tudományos műszónak, főleg a logika, a retorika, a matematika és az orvostudomány terminusainak is helyet adnak e művek, enciklopedikus részletességgel definiálva ezeket. Mindennek illusztrálására elég itt hivatkoznom Dasypodius latin-német szótárának egy 1565-ben Riheliushnál megjelent strasbourgi kiadására, amelyben a *Proinde*, *Prolepsis*, *Proles* és *Proletarius* műszavak német nyelvű tolmácsolása világosan mutatja, milyen enciklopedikus igényű volt még az ilyen közepes terjedelmű kézisztár is. Szenci Molnár ebben is híven követte Dasypodiuszt. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha szemügyre vesszük latin-magyar szótárában a fenti latin címszavak magyar értelmezését. Mindezek alapján joggal mondhatjuk, hogy Szenci Molnár latin-magyar szótára az első kísérlet a magyar művelődésben (egyelőre még csak felemás, ám még így is figyelemreméltó) enciklopedikus igényű mű megalkotására is.

4.) Ha majd minden részletében világosan elénk tárul a reneszánszkori lexicográfiai művek szerzőinek sokirányú tevékenysége, feleletet tudunk adni arra is, hogyan kezdett kibontakozni az a „*mentalité Européenne*,” amelyre először Saussure tanítványa, Charles Bally hívta fel a figyelmet, s amely az európai nemzetek mindegyikének műveltségét alapvetően jellemzi és meghatározza. Akkor ugyanis, amikor a reneszánsz korában a latin szótáriróadalom, Calepinus és Stephanus munkássága nyomán, oly hatalmas alkotásokat tudott felmutatni, s amikor e rendkívül gondosan kimunkált lexicográfiai módszer a latin és vulgáris nyelvű, két és több nyelv szókincsét is bemutató szótárak révén, mint amilyenek Szenci Molnár szótárai is voltak, az egyes vulgáris nyelvek szókincsének feldolgozásában is eleven hatóerővé vált, az európai görög-latin művelődés fogalmai vulgáris nyelvű tükörfordítások révén egyre

szélesebb népi tömegekhez, elsősorban az európai városok polgári rétegeihez, nemzeti formában is eljutottak, majd, az iskolázás kiterjedésével, a parasztság körébe is egyre inkább lehatoltak. Szenci Molnár kétnyelvű szótárainak ebben van európai jelentősége.

A reneszánsz korabeli latin szótáriródalom alkotásainak vulgáris nyelvű tolmácsolatai Európa-szerte a második lépcsőfokot jelentik a görög-latin művelődés európai kiterjedésének folyamatában. A vulgáris nyelvű európai szótáriródalom önállósulása, a latin hatástól való bizonyos fokú függetlenedése azonban csak ezután, a fejlődés harmadik fázisában következhetett be. Rendkívül jellemző, hogy e téren is Itália mutatott példát Európának. Amikor ugyanis 1612-ben Velencében megjelent az Accademia della Crusca egynyelvű olasz szótára, mely az első tisztán vulgáris nyelvű értelmező szótár a világon, az európai görög-latin műveltség nemzetivé válásának és függetlenülésének új korszaka kezdődött. Szenci Molnár azonban jól tudta, hogy hazánk, elmaradottsága miatt, ekkor még nem vállalkozhatott ilyen jellegű szótár megteremtésére. S hogy a magyar szótáriródalom csak a XIX. század közepén, Czuczor és Fogarasi nagy magyar szótára révén tudott bekapcsolódni e hatalmas európai mozgalomba, mindennél jobban mutatja, mily nagy volt a lemaradás nálunk e téren, s hogy mily helyesen ismerte fel Szenci Molnár a nemzeti nyelvű szótárírásnak az egész magyar művelődés szempontjából való elsőrendű fontosságát.

5.) Amennyire meg tudom állapítani, eddig szinte alig méltatták figyelemre kutatóink azokat a latin nyelvű függelékeket, amelyeket Szenci Molnár Albert szótárának 1621-ben megjelent harmadik kiadásához csatolt. Ezek között találjuk egyebek között Nicolaus Frischlinus 1584-ben Németújvárott megjelent latin nyelvű didaktikájának egy fejezetét is, mely a dialektika és a retorika iskolai latin nyelvű oktatásának módszereit szabja meg. Érdekes lesz majd e függelékkel behatóbban is foglalkoznunk, mert annyit már az első futólagos tájékozódás alapján is meg lehet állapítanunk, hogy Frischlinus szintén Sturm felfogását vallja, s hogy metodológiája hű képet nyújt arról, hogyan igyekeztek hazánkban is megismertetni a tanulókkal a későreneszánsz korának logikáját és retorikáját. Mindazt, amit Bán Imre kitűnő értekezése alapján tudunk a XVI—XVIII. században hazánkban használatos irodalomelméleti kézikönyvekről, a latin retorikákról és poétikákról, ki lehet majd egészítenünk Molnár említett szótárkiadásának e függelékei alapján.

6.) Hogy Szenci Molnár minden művét a késő-reneszánsz oktatási módszertanának szellemében tudatosan tervezte és alkotta meg, ahhoz immár semmi kétség sem férhet. Ezt bizonyítja 1610-ben kiadott latin nyelven írt magyar nyelvtana is, amelynek címe is külön figyelmet érdemel. Mert vajon miért szerepel a *novae* jelző s a *methodus* műszó e mű latin címében („*Novae grammaticae Ungaricae Succinta Methodo Comprehensae ... libri duo*”)? Hiszen műve bevezetésében maga a szerző mondja el, hogy korábbi magyar grammatikát nem látott, Sylvester művét csak hírből ismerhette, s belőle egyetlen példányt sem tanulmányozhatott. Ha pedig ily módon nyelvtana valóban az első magyar grammatika, akkor miért *új*? A felelet erre csak az lehet, *új, módszere* alapján, ugyanúgy, mint ahogy erre Verancsics nem sokkal később, 1616-ban Velencében közzétett Logikája is, mint említettük, nem véletlenül viseli a „*Logica Nova*” címet. A késő-reneszánsz szellemében megújult *methodus* tudatos alkalmazásáról adnak hírt e címek. S hogy a *methodus* mily központi szerepet játszott a későreneszánsz korának logikai és retorikai irodalmában, arra említett monográfiáiban Cesare Vasoli mutatott rá nagy nyomatékkal (La dialettica e la retorica dell’Umanesimo. Milano 1968. — La retorica e la dialettica umanistiche e le origini delle concezioni moderne del „metodo”. In: „II Verri” n. 35/36. 250—306.). S vajon miért szerepel e mű latin címében a *succinta* (vagyis *tömör* jelző a *methodus* főnév

mellett? Kétségtelenül azért, mert Szenci Molnár nyelvtana minden ízében Ramus latin nyelvtanát követi, amiről *kétséget kizáróan* meggyőződhetünk, ha a magyar tudós művét egybevetjük Ramus híres latin nyelvtanának valamelyik kiadásával. (Én az alábbi kiadást tanulmányoztam: Petri Rami... *Grammatica*. Frankfurt 1578.)

Hogy Ramus e nyelvtana Szenci Molnár latin nyelvtanának legfőbb mintája és forrása volt, azt/eddig is tudtuk. A kutatók azonban eddig viszonylag még kevés figyelemre méltatták azt a körülményt, hogy Ramus e műve voltaképpen nem más, mint az ókori görög-latin nyelvtanirodalom módszertanának és a középkori latin nyelvtanítók számos szempontból új metodológiájának rendkívül szerencsés ötvözete. Mindaz ugyanis, amit Ramus szintaxisában a *convenientia*-ról mond, végső soron az ókori latin grammatikusok tanításainak tömör összefoglalása. Ám amit a *rectio*-ról tanít, az már teljes egészében a középkori latin nyelvtanirodalomból került művébe. A *rectio* fogalmát ugyanis ily módon az ókori nyelvtanírók még nem ismerték. Azt ugyan már ők is megállapították hogy bizonyos szók, főleg igék, bizonyos meghatározott szavakat kívánnak maguk mellé a mondatba (*poscunt*, vagyis „követelnek”). Így például a tranzitív igék accusatívusban álló névszót, az emlékeztést jelentők pedig genitívust és így tovább), ám a mondatbeli függésnek behatóbb elemzésére még nem vállalkoztak. De a XII. századtól kezdve, az egyre jelentősebb mértékben megújuló logikai kutatások ösztönzésére, a latin nyelvtanok írói is mind behatóbban kezdenek foglalkozni a mondatbeli viszonyok problémáival, a szintaktikai kapcsolatokban megkülönböztetve azt a tagot, amely vonz valamit, (ez a *regans*) attól, amit vonz. (Ez utóbbit nevezték *rectum*-nak, magát e viszonyt pedig *rectio*-nak.)

Ma már egyre világosabban látjuk, hogy a középkori logikák és szintaxisok ezzel kapcsolatos megállapításaiban a *relációs logika* csírái rejlének, s hogy innen, Ramus logikai és grammatikai művein keresztül is vezet az út Leibnitzig, aki először ismerte fel a logikai relációk merőben új voltát, előkészítve az útját a logika századunk elején kibontakozó forradalmának, amely Russell és mások működése nyomán teljesedett ki, s lett egyik alapelemévé korunk tudományos világképének.

7.) Befejezésül futtában szeretném itt még szóba hozni Szenci Molnár nyelvtanának az *accentus*-ra vonatkozó megállapításait. (i.m.36). Legutóbb Szathmári István elemezte ezeket igen alaposan abból a szempontból, hogy Szenci Molnár ezzel kapcsolatos tanításai mennyiben tükrözik irodalmi nyelvünk fonológiai rendszerének ekkori állapotát. (Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Budapest 1968. 179 sk.) Van azonban e fejezetben ezenkívül néhány más megállapítás is, amit szintén bizvást tekinthetünk korszakalkotó kezdeményezésnek. Amikor ugyanis Szenci Molnár megállapítja, hogy a magyar magánhangzók írásában az *á é i ó ú* betűjele fölé tett vonás (*virgula*) e magánhangzók hosszúságát jelöli, egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy egyes esetekben e vonás több magánhangzó hosszúságát is mutatja, mint azt a *látását, vénségét* szavak írása is elárulja. Vajon miért tartotta szükségesnek ezt megállapítani Szenci Molnár? Nyilván azért, mert a görögben vagy a franciában, vagy akár a latin prozódiaiban is egy-egy szó írásában általában csak egy ilyen vonást lehetett alkalmazni, hiszen ez az írásjel e nyelvek magánhangzóinak lejegyzésében a *nagyobb nyomatékkal* ejtett, vagyis a *hangsúlyos magánhangzó* helyére hívta fel a figyelmet. Mármost a rendkívül élesszemű Szenci Molnár ráeszmélt arra, hogy a magyarban nem így van. Hiszen nem egyszer előfordul, hogy egyes szavak minden magánhangzójának hosszúságát jelöli e virgula. A magyarban tehát nem ugyanaz a funkciója e diakritikus jelnek, mint az említett nyelvekben, ahol is e vonás egy-egy szó lejegyzésében csak egyszer fordulhat elő, hiszen a hangsúlyt jelöli, s egy-egy szónak általában csak egy szótagja lehet hangsúlyos, még pedig mindig csak az, amit e vonás külön is megjelöl. Mindebből azt következtethette volna Szenci

Molnár, hogy a magyarban a szavak hangsúlya független a magánhangzók hosszúságától, s hogy nyelvünk szavainak lejegyzésében éppen ezért a hangsúlyt semmiféle írásjel sem jelöli. Hogy azonban mely szó hangsúlyos a külön ejtett magyar szavakban, s mely szótag nyomatékos az egyes szólamokban, azt Szenci Molnár még nem kutatta, de mások sem vizsgálták ezt elég behatóan, még évszázadokig, hiszen tudjuk, hogy voltaképpen Arany János volt az első, aki 1848-ban „A magyar nemzeti versidomról” címen írt nevezetes tanulmányában fejté ki először teljes világossággal, hogy mik a magyar hangsúlyozás alapvető törvényszerűségei. Jól tudjuk, hogy e kérdésnek nemcsak a nyelvtanirodalom szempontjából van nálunk jelentősége, hanem nemzeti verselésünk törvényszerűségeinek feltárása szempontjából is. Külön beható tanulmányozást érdemelne annak a felderítése, hogy miért késett oly soká e rendkívül fontos probléma megoldása, s hogy miért nem volt sokáig méltó folytatása annak a zseniális kezdeményezésnek, amely mint annyi más, szintén Molnár Albert nevéhez fűződik.

Hogy mit sejtett meg Szenci Molnár a hangsúlyos magyar verselés törvényszerűségeiről, azt főleg Gáldi Lászlónak emlékezetes, 1958-ban megjelent monográfiája óta egyre világosabban kezdjük látni. S hogy a jambikus lejtés mennyiben egyezik, s mennyiben különbözik a nemzeti versidomú sorok lüktetésétől, annak még behatóbb vizsgálata, úgy érzem, az eljövendő magyar verstani kutatásoknak egyik legizgalmasabb feladata lesz majd. Annyi kétségtelen, hogy a görög-római és a nyugat-európai versformák ritmikai törvényszerűségeinek, valamint a magyaros verselés szabályszerűségeinek kontrasztív jellegű szembesítése el sem képzelhető Szenci Molnár Albert zsoldtárfordításainak még további beható elemzése nélkül: De ugyanígy szükség lesz majd arra is, hogy feltárjuk a magyar hangsúlyozás felismerésére irányuló erőfeszítések korábbi kudarcainak hátterét, s hogy feleletet tudjunk adni arra, miért csak Arany János tudott először megbirkózni a feladattal, több mint két és fél évszázaddal Szenci Molnár zseniális megsejtései után.

Befejezésül csak annyit, hogy Szenci Molnár szótárírói és nyelvtanírói munkássága európai, főleg pedig keleteurópai mértékkel mérve is igen jelentős. Az ő erőfeszítései csillantották fel a reményt, hogy hazánk is fel tud zárkózni a fejlettebb nyugat-európai népek nyelvtudománya mögé.